

ГТАХР 18.55.91

ҚАЗАҚ ЭСТРАДАСЫНЫҢ ЭТНОФОЛЬКЛОРЛЫҚ ӨЗЕКТЕРІ

С.К. Майгазиев

PhD докторанты

Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

email: saken.sozak@mail.ru

Ғылыми мақалада қазіргі қазақ эстрадасындағы белгілі вокалдық топтар, ансамбльдер, трио-дуэттер және басқа да этнофольклорлық үрдістер ұжымдарының репертуарындағы бай дәстүрлі ән орындаушылықтың функционалдық қызметі туралы өзекті мәселелер зерттеледі. Шығармашылық ізденістер нәтижесінде эстрадалық аспаптарды халықтық аспаптармен синтезде қолдану, сондай-ақ еуропалық халық әндерін жанрлар (терме, желдірме) ретінде мәнерлі бояулармен қанықтыра келе тыңдаушыларға эмоционалдық әсер етуді күшейте отырып, ұлттық нақыштарды тереңдетіп, музыканың тембральді потенциалын ашу жаңа шынайы өмірге қол жеткізді.

Түйін сөздер: ән орындау; эстрадалық өнер; фольклор; халық әндері; дәстүр; мәдениет; аспаптар

Қазіргі таңда эстрада өнерінің қалыптасып, қарқынды түрде дамуына ең негізгі себеп – ол ұлттың көпғасырлық әншілік дәстүрі мен әлемдік музыкалық үрдістің әсері. Мысалы, өткен жүзжылдықта қазақтың Ұлы Даласында есімдері аңызға айналған, туған халқының сүйіспеншілігіне бөленген, асқан дарын иелері, кәсіби әнші-орындаушылары болғаны рухани тарихымызда белгілі. Бұл туралы құнды деректер орыс және шетел еңбектерінде кеңінен айтылады [1]. Әсіресе, атақты фольклоршы А.В.Затаевичтің (1869-1936) қомақты кітаптарының орны ерекше. Ол 2000-нан астам халқымыздың асыл мұрасын жинап, еліміздің ең қиын кезеңдерінде аштық пен жоқтықты басынан өткізіп, ән-күйлерді нотаға түсіріп, халқымыздың рухани қазынасын бүкіл әлемге жариялады. Сонымен қатар, Алаштың дара тұлғаларымен тығыз байланыста болып, А.Байтұрсыновпен, С.Сейфуллинмен, Б.Майлинмен, О.Жандосовпен, Ғ.Мұратбаевпен, Қ.Сәтбаевпен, Ә.Марғұланмен, С.Мұқановпен және т.б. бізге өте маңызды және құнды естеліктер мен материалдар қалдырды. Ал, ұлы музыканттың жазбаларының ішінде ең керекті, әрі қызықты ой-пікірлері ол - қазақ даласының нағыз жұлдыздары, қайталанбас дарын иелері, атақты әнші-өлеңшілер туралы еңбектері. Себебі, бұл зерттеулердегі фактілер қазіргі эстрада да ұлттық этнофольклордың сипаты өзінің жалғасын табуда. Бұл мәселелерді дәлелдеу үшін жоғарыда көрсетілген капиталды жинақтардан нақты материалдарды келтіріп өтсек: Қазақ халқының «1000 әні» атты шығарылымында (Кіріспеде) А.Затаевич былай деп жазған: «Қазақтар өздерінің біріккен отырыстарын кәсіби әнші-күйшісіз өткізбейді. Орта ғасырдағы Еуропа елдерінің миннезингерлер мен министрлеріндей, әншілерді асқан сый-құрметпен бағалайды» – деген екен (4; 12) [2]. Ал фольклорист ән мен күйлерге нотографика жасағанда, оларды орындаушылардың табиғи шеберлігіне сүйсініп, ерекше таңғалып, өз сипаттамаларын былайша қағазға түсірген: Кезінде Батыс өңірінің көрнекті әншісі аталған Құрмаш Нұрқанов туралы: «Құрмаш әндерді тамаша орындайды. Ол өзінің ән айтуына ерекше мән беріп, ән салуға жанын-тәнін салады. «Нұрболхан» және «Ағибашты» шырқағанда, асқан құштарлықпен, әсерлікпен, нәзіктік және керемет шабытпен, шеберлікті көрсетеді» – деп жазған. (Авторлық сілтеме, №8,374 б).

Фольклор зерттеуші қазақ даласында кәсіби түрде кеңінен дамыған әншілік пен орындаушылық дәстүрді ерекше атап өткен. А.В.Затаевич жинақтарының сілтемелерінде, бұл тамаша өнердің тағы да көптеген үлгілерін атаған. Солардың арасынан тағы да бірнешеуіне тоқталсақ: Ол арқаның әншілік дәстүрінің өкілі Абақ Қобашевтың ән салғанын тыңдағанда керемет ойға келген екен. «Ол ән шырқағанда табиғи қойылған (поставленным голосом, тенор) тек өзінің қайталанбас әдемі дауысымен, кең ауқымды (широкий диапазон) ерекше тембрлі, қуатты, күшті үнмен, интонацияны мәнерлі түрде үндеу арқылы оған «жанбергендей», әр нотаны, фразаны аймалап, терең жүрек сезімімен мәпелеп, көркемдіктің биік деңгейіне жетеді». Сонымен қатар А.В.Затаевич, А.Қобашевты әлемге аты шыққан, даңқты италияның әншілік мектебінің өкілі ретінде мадақтайды, өз заманында дүниежүзіне әйгілі әнші-тенор, ұлы

Энрико Карузомен теңестіреді («500», 217 сілтеме) [3]. Абақ Қобашевты «Қарқаралының Э.Карузосы ғой!» - деп шаттанады.

Қазақ халқының асқан дарынды, Ұлы Даланың рухымен қанаттандырған еркін ел – деп санаған гуманист-музыкант Әмре Қашаубаев, Майра Шамсутдинова, Ғаббас Айтбаев, Манарбек Ержанов, Қали Байжанов және басқа да талант иелерінің орындаушылық қабілеттерін ерекше атап, оларға қамқор болып, творчестволық болашақтарына зор сеніммен қарады.

А.В.Затаевичтің классикалық жинақтарындағы тағы да бір құнды және қызықты ақпарат – ол фольклористің Орынбор губерниясында кездескен, олардан нотаға бірнеше халық әндерін түсіріп, олар туралы жазған ой-пікірлері.

Екі жасөспірімнің орындаушылық шеберлігіне қуанған музыкант былай деп жазған екен. «Халық әндерін бірдауысты дуэтпен айтқанда, 12 жасар Айтқали Құрмашев пен 13 жасар Ескендір Сабыров өте үйлесімді, бір-біріне қарамай, еш белгі бермей, бір мезетте, керемет көне қазақтың «Маржагүл», «Ескі ән», «Әмірхан» әндерін шырқайды. Сонымен қатар, әртүрлі жанрдағы фольклорлық туындыларды орындағанда, олардың характерлеріне сәйкес, эпикалық кең үнмен, лирикалық сезімталдықпен және терең драматизммен тыңдаушыларға ұмытылмас әсер қалдырады» – деп өзінің ойын тұжырымдайды. «Ауылдан келген бұл балалардың орындаушылық таланттары тіпті шындыққа жатпайтын сияқты!» – деп, Александр Викторович таңырқап, асқан құштарлықпен жас әншілерге өз бағасын береді. Сонымен ұлы фольклор жинаушының осындай баға жетпес пікірлері оның қомақты жұмыстарында молынан баршылық.

Ұлт тағдарындағы дәстүрлі әншілік өнер туралы қысқаша сөз көтергенде, мұндағы тағы бір күрделі мәселе – ол ұлы байтақ жерімізде, әр өңірде әншілік-орындаушылық өнері өзінше сипатымен, ерекшелікпен Батыс, Шығыс, Жетісу мектептерін құрастырып, әр кезеңде ұрпақтар жалғасы арқылы дамып, біртұтас қазақы музыка мәдениетін жоғары деңгейге көтерді. Мысалы, атақты ақын, әнші, сазгер Нартай Бекежановтың (1890-1954) орындаушылық өнерін келтірейік. Оның әншілік өнерін жалғастыратын шәкірттері болған, ол керемет ән шырқап, сырнай (гармонь) тартқан. Нартайға классик ақын Ә.Тәжібаев «жез таңдай», «күміс көмей» - әнші деп, сипаттама берсе, Мемлекет сыйлығының лауреаты ақын С.Мәуленов өзінің естелігінде Нартайдың орындаушылық шеберлігі туралы былай деп жазған: «Ақын Тоқмағамбетовтің үйінде қонақта болғанда, Нартай шаршамай-шалдықпай кеш бата бастағаннан, түн бойы ән салып, бізді қуаныш пен шаттыққа бөледі. Нартайды нағыз әнші, нағыз дара дарын, «асқақ дауыс», «жез дауыс» - деп мадақтап-мақтаған [4]. Бұл тұрғыдан тағы бір сирек дерек – ол Қазақстанның Оңтүстік өңірінде әншілік дәстүр айтыстың бір түріне айналып, кеңінен орын алған екен. Музыка зерттеушісі Л.И.Гончарова (1921-1991) атақты сахна шебері ҚР Халық әртісі, Мемлекет сыйлығының иегері Құрманбек Жандарбеков (1905-1973) туралы мақаласында өткен ғасырдың 30-жылдарында Шымкент қаласында жиі-жиі әншілік кештері өткізіліп отырған. Мұнда әншілер арасында ерекше сайыстар өткізіледі екен. Сол кештердің бірінде Құрекен сайысқа түсіп, 100 ән айтып, жеңіп шығады. Бұл сайыста кім көбірек ән салса, жеңімпаз сол болған. Бірақ, ол сол жарыстан кейін даусын үзіп алыпты (сорвать голос). Кейіннен жылдар өткенде даусы орнына келіп, Қ.Жандарбеков опера сахнасының жұлдызы атанды [5].

Уақыт өткен сайын, заман өзгеріп, ұлтымыздың әншілік дәстүрі өзінің тұрақты, қалыптасқан өзектерін сақтай келе, түрлері мен формаларын жанрлық, әуенді, ырғақтық, өлшемдік негіздерін творчестволық ізденіс арқылы жаңашыл жолдарын тапты. Оған дәлел Кеңес дәуіріндегі және Тәуелсіз кезеңіндегі атақты әнші орындаушылар Күләш, Дина, Жамал, Үрия, Манарбек, Әмре, Әнуарбек, Ришат, Мүсілім, Ермек, Роза Бағланова, Бибігүл, Нұржамал, Толқын, Роза Рымбаева және жас сахна шеберлері т.б. аты аталмағандар, әншіліктің әлемдік деңгейіне шығып, дәстүрлі мәдениетімізді дамытты.

Қазіргі уақытта көптеген өнер түрлері өзіндік көркемдік-стильдік ерекшеліктерімен сахна төрінде орнын табуда.

Мұнда фольклорлық музыканы орындаушылармен қатар, классикалық (опера, балет, симфония және т.б.), синкреттік миозикл, эстрадалық (джаз, ВИА, рок, поп), электронды және басқа да әртүрлі қарқынмен дамып, жалпы халықтың, әсіресе, жастардың сұранысын табуда. Эстрада төрінде өзіндік ерекшеліктері бар ұжым-топтарымен қатар, қазақы ансамбльдер, дуэттер, трио, квартеттер және жеке солистер репертуарларына халық әндерін енгізіп, оларды қазіргі эстрадалық аспаптармен (скрипка, фортепиано, гитара т.б.) және жаңашыл орындаушылық тәсілдермен құбылтып, ұлттық колоритпен безендіруде.

Қазақстанда өткен ғасырдың 60-70 және одан кейінгі жылдардан бастап көптеген эстрадалық топтар, ұжымдар пайда болып, өздерінің творчестволық-сахналық өмір-жолдарын бастады. Олар атақты «Досмұқасан» (1967ж, жетекшісі М.Құсайынов), «Айгүл» (1968ж, жетекшісі М.Балтабаев, Ж.Тұяқбаев) «Гүлдер» (1969ж, жетекшісі Г.Ғалиева), «Арай» (1979ж, жетекшісі Б.Серкебаев), «Алатау» (1973 ж, жетекшісі А.Қоразбаев), «Ұлытау» (2000ж, жетекшісі Қ.Болманов) және Қазақстанның басқа өңірлерінде (Қызылорда, Орал, Талдықорған, Мерке, Жамбыл және т.б. қалалар мен ауылдарда) шыға бастады.

Әр ұжым өзінің алғашқы шығармашылық-орындаушылық қадамынан бастап репертуарына халық әндерін (жеңіл музыкалық жанрына сәйкес) насихаттап, оларды жалпы әлемдік тенденциялармен үйлестіріп, электр музыкалық аспаптарды енгізіп, көптеген ізденістер арқылы этнофольклорлық, өзектерін байытты. Өртүрлі эстрадалық ұжымдарда қазақтың лирикалық, күлкілі, жеңіл, жайдарлы, көңілді, қоңыр әндер («Қоңыр» тобы), олардың репертуарында орын алды. Эстрада талаптарына лайықталған ән жанрлары терме, желдірмелер де («Кешью» тобы) тыңдаушылардың ризашылына бөленді.

Осы тұрғыдан аранжировкаланған әндер олардың ұлттық рухын тереңдетіп, көркемдік деңгейге жетті. Жоғарыда көрсетілген еуропалық аспаптармен қатар домбыра, қабыз, дауылпаз, шаңқобыз т.б. аспаптар орынды қосылып, фольклорлық туындылардың жаңаша (гармониялық, полифониялық) үнделуіне ықпалын тигізді.

Қазақы эстрадалық ұжымдардың концерттік бағдарламаларына жиі кіретін әндер – олар «Қамажай», «Қыздар-ай», «Жайдарман», «Ауылың сенің белде-еді», «Уғай-ай», «Ауылым көшіп барады Көлме көлге», «Қызыл құмда ауылым», «Япыр-ай», және т.б. Сонымен қатар, Кенен Әзербайевтың, Нұрғиса Тлендиевтің, Ілия Жақановтың әуесқой сазгерлердің шығармаларын айтуға болады.

Қорыта айтқанда қазіргі қазақ эстрадасы ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлі әншіліктің өзектерін сақтап, оларды жаңашыл жолдармен көркейтіп, халық рухын одан әрі байытып, әлемдік өнер үрдісімен үндес болып дамуда.

Пайдаланған әдебиеттер

- 1 Классикалық зерттеулер. Ранние предпосылки казахского музыкознания. Алматы: «Әдебиет Әлемі», 2013 – 488 б. XIV том. Кіріспе. С.Күзембай. -5-22 бб.
- 2 Затаевич А.В. 1000 песен Казахского народа. Алматы: «Дайк Пресс», 2004 – 496 с.
- 3 Затаевич А. Қазақтың 500 ән, күйі. Алматы: М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2007. – 1136 б.
- 4 Кітапша. Ән еркесі. Естеліктер, мақалалар, зерттеулер. Алматы: «Өнер», 1990. -144 б.
- 5 Музыкальная культура Казахстана. Алма-Ата: КазГосИздат, 1957.

ЭТНОФОЛЬКЛОРНЫЕ ОСНОВЫ КАЗАХСКОЙ ЭСТРАДЫ

С.К. Майгазиев

PhD докторант

Казахская национальная академия искусств имени Т.К.Жургенова

email: saken.sozak@mail.ru

В статье исследуется актуальная проблема функционирования в современной казахской эстраде богатейших традиций песенного исполнительства, бытования в репертуаре известных вокальных групп, ансамблей, трио-дуэтов и др. коллективов этнофольклорных тенденций. В результате творческих поисков происходило соединение эстрадных инструментов с народными, а также европейскими. Обогащаясь выразительными красками, усиливая эмоциональное воздействие на слушателей, углубляя национальный колорит, раскрывая тембральные потенции музыки, обрели новую сценическую жизнь народные песни таких как жанров, как терме, желдірме.

Ключевые слова: *песенное исполнительство, эстрадное искусство, фольклор, народные песни, традиция, культура, инструменты*

ETHNO-FOLKLORE FOUNDATIONS OF KAZAKH STAGE ART

S.K. Maigaziyev

PhD doctoral student

T.K.Zhurgenov Kazakh national academy of arts

email: saken.sozak@mail.ru

The article examines the actual problem of the functioning in the modern Kazakh variety of the richest traditions of song performance, existence in the repertoire of well-known vocal groups, ensembles, trio-duets, and other collectives of ethno-folklore tendencies. As a result of creative search there was a synthesis of stage art with ethnic music as well as European folk songs. Such genres as *terme*, *zheldirme* enriched with expressive colors, enhancing the emotional impact on the audience, deepening the national color, revealing the tembral potential of the music, found a new stage life.

Key words: *song performance, pop art, folklore, folk songs, tradition, culture, instruments*

Поступило в редакцию 29.03.2019.